

Міністерство культури і мистецтв України
Харківський державний інститут культури

Культура України

Збірка статей
Випуск 4

Бібліотека ХДАК
інв. № 431748

Харків ХДІК 1997

В.П. Матюхін

ПРОЦЕСИ ЗМІНИ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ І ІНТЕРПРЕТАЦІЯ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Етап, на який вийшла Україна, характеризується зростаючою динамізацією соціокультурних процесів. Це пов'язано з кардинальною зміною багатьох сталих соціально-організаційних структур у сферах суспільного виробництва, розподілу і споживання, зі зміною уявлень і оцінок, засобів і взірців дій та поведінки людей, із безупинно зростаючою багатоплановістю і багатогранністю людської діяльності і спілкування, з залученням до їх сфер все більш широких верств населення, нарешті, зі зростаючими змінами безпосереднього предметного, побутового і природного життєвого середовища людини, наповненням його новим соціальним і культурним змістом.

За цих умов культура з особливою чіткістю розкривається як живий, безупинний конкретноісторичний процес відтворення існуючих і виробництва нових культурних цінностей та засобів людської діяльності. Причому, актуалізація і об'єктивація цих цінностей і засобів діяльності супроводжується не тільки утворенням нового, але і відмиранням, відкиданням елементів, що застаріли, елементів особистих, предметних та інституційних форм культури, що віджили, окремих її матеріальних і духовних складових. Зрештою, це безупинний процес зміни культури, зміни постійної, що торкається в кожному конкретному випадку її поверхніх чи глибоких пластів, змістовних чи більшою мірою формальних аспектів, які розповсюджуються на окремі сфери культури і групи людей чи охоплюють все суспільство в цілому.

Спостерігаються ці зміни в процесі співвідношення їх зі звичасними нормами і взірцями, з існуючими культурними традиціями. Кожна така зміна одержує свою якісну певність і локалізацію в конкретних межах культурного простору і часу, виходячи за межі індивідуального досвіду людини і стаючи надбанням інших людей. При цьому суб'єкт культури - людина - діє більш-менш активно і творчо не тільки в залежності від існуючих соціально-економічних, політичних та інших суб'єктивних умов розгортання і чинників організації його діяльності, але і відповідно до своїх суб'єктивних прагнень.

Проте слід відзначити, що за сучасних умов з особливою гостротою відчувається невідповідність багатьох існуючих «механізмів» залучення людини в «рівнодіючу» культури. Дослідники звертають увагу не тільки на неадекватність багатьох соціально-організаційних структур, що забезпечують це залучення, але і на неефективність існуючих засобів освоєння культури в новій ситуації.

Як головні перешкоди визнаються домінування пасивних засобів освоєння культурних цінностей, орієнтація на кількісні шляхи, на збільшення лише загальної інформованості, пов'язаної з простим накопичуванням суми відомостей, на певні, часто спрощено-стереотипні подання, засоби організації діяльності, поводження і спілкування та ін. Чітко відчувається недостатність широко розповсюджених одномірно-дискретних засобів освоєння культури, які не зважають на багатомірність, багатозначність, своєрідну цілісну «об'ємність» (континуальність) багатьох її компонентів і форм прояву. Не повною мірою відповідають вимогам сучасності і такі засоби залучення людини в культуру, які орієнтують її на активну духовну діяльність, але не створюють необхідних передумов для безпосереднього виходу цієї активності в суспільну практику.

За цих умов з особливою гостротою постає завдання вияву і розвитку активно-дійових засобів включення людини в культуру, актуалізації таких її механізмів, які допомагали б повніше розкривати активно-творче ставлення людини до світу культури, формували б конструктивний тип особистого самовизначення в світі культурних цінностей.

Таким чином, реальною проблемою, яка поставлена перед теорією культури самим життям, є пошук відповідей на запитання про те, як і чому в умовах соціальної дійсності діється істотно по-різному, з різноманітною мірою адекватності і ефективності залучення людини до живого «струму» культурних цінностей, що постійно відтворюються та змінюються. Важливо знати, які соціально-організаційні структури за умов широкої демократизації суспільного життя найбільшою мірою сприяють інтенсифікації інноваційних процесів і асиміляції їх результатів традиційною культурою, підтримці і збереженню тих культурних традицій чи окремих їх елементів, що виправдовують себе в нових умовах, у сучасній суспільній практиці.

У зв'язку з цим особливо важливим є вивчення таких процесів і механізмів культури, що дозволяють зрозуміти, що і чому відбувається в ситуаціях конкретної практичної діяльності і безпосереднього спілкування людей, тобто в реальних ситуаціях, в яких кожна людина перебуває повсякденно, а саме - ситуації його фахової чи побутової діяльності, ситуації, що потребують прояву лише певного ставлення до них, чи змушують практично діяти, ситуації звичні, що часто повторюються, або проблемні, що змушують робити той чи інший вибір, приймати рішення, діяти та ін. Питання полягає в тому, щоб знати, що сприяє не спрощено-споживчому, а активно-утворюючому ставленню людини до культурних цінностей, як діяти суспільству, щоб кожна його людина реалізувала свої можливості, щоб повною мірою було забезпечене і стимульоване його суспільно значиме самовизначення і саморозвиток у сфері культури відповідно до цілей і завдань суспільства, до ідеалів суспільного розвитку.

Одним із можливих напрямів дослідження, що дозволяє підійти до вирішення цих завдань, є вивчення механізмів і процесів інтерпретації культурних цінностей у соціологічному аспекті.

Конкретною формою виявлення особистих прагнень людини в світі культурних цінностей можна вважати її бажання і уміння відбирати із величезного фонду сучасної культури, з культурної спадщини минулого, а після цього використовувати в своїй фаховій, суспільній та іншій практичній діяльності, норми, цінності і взірці, що повніше відповідають цілям і завданням цієї діяльності, цілям та ідеалам соціально-культурного середовища, в якому ця діяльність реалізується. Відбір і використання існуючих норм, цінностей і взірців культури пов'язані з їх інтерпретацією, тобто з описом, поясненням, тлумаченням, трактуванням, конкретизацією, переосмисленням та ін. процедурами, що вимагають актуалізації творчих потенцій людини, з практичним використанням одержаних результатів.

Культура як певний предметно закріплений, структурно організований і соціально орієнтований фонд засобів людської діяльності, норм, цінностей, взірців, ідеалів, звичаїв, традицій існує об'єктивно. Цей фонд людина освоює більш або менш глибоко і багатопланово, постійно використовуючи у формі елементів рішень, що організують її діяльність (технологічний аспект), як комплекс «згорнутих», стереотипізованих змістовних рішень (семантичний аспект), як засіб спілкування з іншими людьми, і визначає міру їх взаєморозуміння (комунікативний аспект), нарешті, як основу для творчості (евристичний аспект). Діючи в «зоні» заданого, людина часто обмежується простим перебором готових варіантів поведінки, діяльності, взірців чи норм, що надаються їй культурою. Проте рано або пізно вони перестають відповідати змістові, завданням чи умовам здійснення її діяльності і потребують видозміни їх або створення нових. Знову знайдені взірці «спрацьовують» лише у деяких елементах чи сферах культури. Надалі вони мають або зникнути, або закріпитися як нова складова культури особистості.

Втім, знайдена в діяльності однієї людини культурна новація може бути об'єктивована і за певних обставин стати надбанням групи людей чи всього суспільства, набути загальнокультурного значення. При цьому вона має пройти складний шлях соціального відбору, подолати цілу систему своєрідних соціальних фільтрів різноманітного рівня: погляд неформальної референтної групи, що безпосередньо контактує з конкретною людиною в її діяльності, її найближчого оточення, систему явно відбитого або неявного ідеологічного просівання і інституціоналізованих форм відбору, збереження, трансляції і розповсюдження культурних цінностей, вийти на рівень визнання цієї новації різноманітними соціальними групами і верствами населення, регіонами країни та ін.

Знайдена в діяльності конкретної людини культурна новація спроможна стати відповідним взірцем, цінністю і звичайною нормою діяльності чи спілкування. Для самої ж людини процес інтерпретації є не що

інше як процес вияву і об'єктивації своїх суттєвих сил, усвідомлення і практичної перевірки (апробації) їх як існуючої реальності. Одержуючи суспільне визнання, схвалення чи будь-які інші форми соціального санкціонування (в тому числі і негативні), людина не тільки повно і адекватно усвідомлює свої творчі сили і можливості, але і одержує стимул до пошуків нових напрямів і сфер своєї діяльності, за яких ці сили і можливості в змозі набути подальшого розвитку.

В змістовному плані інтерпретацію в культурі можна розглядати як процес вироблення і впровадження в особисту, соціально-групову і суспільну свідомість, в практику таких культурних норм, цінностей і взірців, що найбільшою мірою відповідають конкретно-історичним цілям та ідеалам суспільства. В зв'язку з цим інтерпретація розкривається, з одного боку, як процес постійної перевірки, закріплення і утримання в особистій, соціально-груповій і суспільній свідомості, в практиці вже існуючих ціннісно-орієнтовних структур і відповідно - їх конкретно-історичного, загальнолюдського, соціально-групового та ін. змісту, освоєння його як представниками різних верств товариства, так і новим поколінням людей. З іншого боку, інтерпретація розкривається як поступове «розминання», оновлення існуючих норм, цінностей і взірців, як накопичення в існуючих засобах чи в змісті діяльності таких елементів, які приведуть до необхідності переоцінки цінностей, до зміни одних норм і взірців культурної діяльності іншими.

Характер і напрям закріплення та оновлення культури під час її інтерпретації визначаються діючою системою суспільних відносин і конкретними особливостями боротьби ідей. Проте велике значення має і те, в якій мірі зазначені потенційні можливості інтерпретації використовуються свідомо і цілеспрямовано. Ось чому проблематика, що розглядається, її позитивне опрацювання, мають не тільки теоретико-методологічне, пізнавальне, але і світоглядне значення.

Аналіз процесів і механізмів інтерпретації в культурі зосереджує увагу на вивченні безупинної, «текучої» видозміни і корегування культурних норм, цінностей і взірців, дозволяє зрозуміти особливості своєрідних «мікрозмін», що лежать в основі повсякденного культурного життя, зрештою, є безпосередньою передумовою якісних стрибків у розвитку культури. Це визначає велике науково-прикладне, практичне значення опрацювання даної проблематики для повсякденної практики підтримки розвитку культури.

В зв'язку з цим аналіз механізму інтерпретації як однієї із «складових» функціональної структури культури повинен зважати на те, що дане явище різноманітне за своїми змістовними розбіжностями і конкретними формами прояву. Не тільки на кожному конкретно-історичному етапі розвитку культури, але і в кожній із її спеціалізованих або повсякденних сфер, через специфіку діючих там норм, цінностей і взірців, більшу або меншу «жорсткість» і «варіантність» їх формоутворюючих структур і предметного

змісту, через специфіку існуючих засобів їх освоєння, є свої обмеження на можливість розгортання інтерпретаційних процесів. У кожному конкретному випадку вони спроможні реалізуватися в межах того чи іншого типу інтерпретації, з більшою чи меншою повнотою і чіткістю.

Наприклад, у повсякденній сфері культури інтерпретаційні процеси виникають і зникають не залишаючи майже ніякого помітного сліду. В спеціалізованих сферах вони бувають настільки чітко виділені, мають такі чіткі просторово-тимчасові межі, таке явне функціональне значення і соціокультурний зміст, що потребують фахових знань, вмінь і навиків, спеціальної підготовки. Їх результати в ряді випадків відчутні і їх можна заздалегідь передбачити (планувати). Така, наприклад, діяльність фахових інтерпретаторів культури, інтерпретаційні процеси в сфері масових комунікацій, системі освіти, просвітницької діяльності, в грі як виді культурної діяльності та ін.

Чітко і специфічно інтерпретація проявляється також і в художній культурі, а зокрема в сфері мистецтва, де послаблені обмеження матеріально-технологічного характеру, що діють в інших сферах культури на кожному із конкретно-історичних етапів розвитку суспільства і стримують там вільний вияв творчого потенціалу людини.

Художня культура представляє особливий інтерес для вивчення механізмів і процесів інтерпретації ще й тому, що в художньо-образній, виразно-зображальній, а часто - в наочно-картинній формі відбиваються практично всі змістовні аспекти сучасної культури. Варіанти вирішення життєво важливих проблем, що пропонуються тут, як правило, не тільки збитково різноманітні за змістом, засобами художнього вислову та за адресуванням самим різним верствам і групам суспільства, але і мають величезний виховний потенціал. Нарешті, саме в цій сфері культури існує такий спеціалізований вид діяльності, як художнє виконавство, в якому інтерпретація культурних цінностей реалізується в найбільш явному вигляді.

Отже, інтерпретацію в культурі можна охарактеризувати як своєрідний механізм «варіювання» культурних цінностей і засобів діяльності, з неминучою їх частковою, а інколи і значною зміною, бо акцентування тих чи інших змістів в окремих елементах культури, включення їх під час практичної діяльності чи спілкування в нові, нетрадиційні системоутворюючі зв'язки і відношення, в новий соціально-культурний контекст, приводить до зміни їх смислових і формоутворюючих складових, їх внутріякісної структури. Все це дає підстави розглядати інтерпретацію як специфічний механізм культури, який забезпечує постійну зміну її норм, цінностей і взірців, перешкоджаючи їх остаточному становленню у формі раз і назавжди наданих, «сталих», що припинили свій розвиток. Таким чином забезпечується постійне порушення їх самотожності, але без руйнування їх як таких. Іншими словами, інтерпретація є своєрідним ентропійним механізмом культури, «сили», «можливості» якого недостатні для

руйнування компонентів, всередині яких він діє, але достатні для їх змістовної зміни. Це забезпечує постійне, порушення статичності, сприяє динамізації розвитку культури.

По відношенню до суб'єкта культури інтерпретація є одним із механізмів, що забезпечує не тільки його включення в світ культури, її духовне освоєння, але і дієвим засобом практичної зміни існуючих культурних норм, цінностей і візрів відповідно до ситуацій і цілей людської діяльності. Зрештою, це один із засобів розвитку творчих потреб і особливостей людини, перетворення її в активного суб'єкта культурної діяльності, один із засобів збагачення фонду культури продуктами цієї діяльності.

Аналіз інтерпретації культурних цінностей у соціологічному аспекті зосереджує увагу на повсякденних процесах людської діяльності і спілкування, а також на відповідних умовах і детермінантах їх розгортання і соціально-організаційного забезпечення. Це дозволяє розкрити як структуру власне інтерпретаційних процесів, так і пов'язані з ними зміни в особистих, предметних і інституційних формах культури, в різноманітних її колах, спеціалізованих і повсякденних сферах та ін.

Таким чином, вивчення процесів зміни культурних норм, цінностей і візрів через «призму» (в аспекті) проблеми інтерпретації в культурі допомагає зрозуміти, по-перше, як за умов сучасних докорінних перетворень в сфері культури здійснюється осмислення і реалізується на практиці величезний утворюючий, евристичний потенціал духовної культури, визволення суспільної свідомості від норм, цінностей і візрів, які вже не повною мірою відповідають завданням культурного розвитку чи взагалі перетворилися в елементи механізму гальмування. По-друге, аналіз проблеми інтерпретації в культурі допомагає глибше осмислити процеси накопичення в суспільній свідомості передумов докорінних перетворень, перебудови мислення людей, впровадження в соціокультурну практику самих широких верств населення нових настанов і ідеалів, нових норм, цінностей і візрів, що народжуються в повсякденних процесах культурної діяльності.

Аналіз інтерпретації в культурі, таким чином, це аналіз процесів переакцентування, розкриття нового змісту в добре відомих культурних процесах і явищах, це аналіз наслідків включення їх в нові системи зв'язків і відносин, в суспільну практику, що змінюється. Все це свідчить про актуальність і практичну значимість дослідження даної проблематики.